

Anatol France – genialny, ale wolnomyśliciel

Autor tekstu: **Mariusz Agnosiewicz**

Godny następcą i kontynuator Voltaire'a, któremu dorównywał stylem i bystrością umysłu, wszelako nieco bardziej sceptycznego wobec otaczającej go rzeczywistości. Wytworny ironista, wolteriański wolnomyśliciel, uwielbiający uciekać w świat fantazji i karykatury dla charakteryzowania współczesności.

Tak jak i Voltaire, znany jest przede wszystkim pod pseudonimem literackim. Naprawdę nazywał się Jacques Anatole Thibault. Urodził się 16 kwietnia 1844 r. w Paryżu, zmarł 12 października 1924 r. w Saint-Cyr-sur-Loire. Uczył się w szkole jezuitów, z której wyniósł sceptycyzm do religii. Po ukończeniu szkoły nie od razu podjął pracę, choć przez kilka lat - prowadząc żywot kontemplacyjny i samotny — pracował nad sobą. Za radą matki postanowił zostać literatem. Zaczynał jako poeta związany z parnasizmem, aczkolwiek dopiero proza przyniosła mu sławę. Z czasem coraz mocniej angażował się w problematykę społeczną i polityczną.

Podczas wojny francusko-pruskiej służył w armii. Był wielkim bibliofilem, początkowo pracował jako bibliotekarz. Jako redaktor zajmował się również pisaniem wstępów do dzieł klasyków (wydanych później w zbiorze *Geniusz łaciński*, 1913). Zczytywał się wówczas w literaturze starożytnej, która wywarła wielki wpływ na jego twórczość. To dzięki niezliczonym lekturom stał się wyśmienitym erudyta. Z czasem jednak dystansuje się do życia w książkach („człowiek jest raczej dla jedzenia lodów, niż dla porównywania starych tekstów” — powie w *Zbrodni Sylwestra Bonnarda*).

Drugim fundamentem jego formacji intelektualno-artystycznej był Voltaire i cały obóz wolteriańczyków.

Jest autorem licznych powieści satyryczno-heroikomicznych wzorowanych na XVII-wiecznych powiastkach filozoficznych i liberyńskich. W swojej twórczości, zarówno literackiej jak i eseistycznej, głośno krytykował konwenanse religijno-obyczajowo-społeczne we Francji przełomu XIX i XX wieku. Chętnie wykorzystywał motywy baśniowe, groteskowe i satyryczne dla ukazania śmieszności dotychczasowych schematów i ludzkich zachowań.

Debiutował pracą krytycznoliteracką o A. de Vigny (1868). Później tworzył wiersze. Zasadniczą odmianę losu w 1875 r. przyniosła mu propozycja napisania cyklu artykułów krytycznych dla paryskiej gazety „Le Temps” na temat współczesnych pisarzy. Dzięki tym artykułom zyskał takie powodzenie, że już w następnym roku prowadził w gazecie stałą rubrykę, z której teksty zebrał i wydał następnie w pięciotomowym zbiorze „Życie literackie” (1888-1892). W latach 1876-90 pełnił funkcję zastępcy dyrektora Biblioteki Senatu.

W 1879 r. wydał swoje pierwsze opowiadania - *Jokasta* i *Chudy kot*. Gdy napisał pierwszą swą powieść — stał się sławny. *Zbrodnia Sylwestra Bonnarda* (1881) opowiada o starym uczonym, bibliofilu zagrzebanym w książkach, oderwanym pozornie od życia, którego spotyka przygoda uczuciowa zmieniająca jego dalsze życie. W powieści tej rozbłysła erudycja i świetny styl autora, także doskonały sceptycyzm i subtelna ironia. Napisana lekkim stylem, książka zapoczątkowała nowy gatunek — powieść erudycyjną.

Dzięki niej trafił do znanego w Paryżu salonu artystycznego Madame de Cayave, której został kochankiem, a z czasem i partnerem, zakańczając wcześniej swoje sześćoletnie małżeństwo. Leontyna de Cayave odegrała w jego życiu rolę ogromną rolę — z zamkniętego w czterech ścianach mola książkowego uczyniła człowieka światowego i zaradnego.

Później pisał już głównie powieści. Wielką popularność zdobyła powieść o fanatyku religijnym pt. *Tais* (1890), „urocza jak piękny sen. Stanowi opowiadanie, które stopniuje wrażenie do miary niepospolitej i wieje również ironią bardzo wykwinną” (T. Grabowski). W powieści psychologicznej *Czerwona lilia* (1894) daje wyraz swemu epikureizmowi w formie pogodnie sceptycznego stosunku do świata. Uzupełnia to dziennikiem intelektualnym *Ogród Epikura* (1895).

Jedno z najważniejszych jego arcydzieł tego gatunku to romans filozoficzny — *Gospoda pod Królową Gęsią Nóżką* (1893), powieść wzorowana na libertyńskich i satyrycznych powiastkach XVIII-wiecznych,

wysmiewająca konwenanse obyczajowe oraz religijne współczesnej Francji. To utwór prezentujący różne światopoglądy, które zostają ze sobą zderzone i między którymi ma wybierać główny bohater Jakub Rożenek, który zostaje oddany pod opiekę księdza Hieronima Coignarda, doktora teologii, licencjata sztuk wyzwolonych, humanisty i miłośnika pisarzy greckich. Wkrótce edukacją młodzieńca zaczyna się też zajmować lucyferyczny filozof-arystokrata, Monsieur d'Astarac, poszukujący w księgach przepisów magicznych na cudowne eliksiry czy kamień filozoficzny. Walka o duszę Jakuba jest jednocześnie walką dwóch sposobów poznania: racjonalizmu i okultyzmu. Uzupełnieniem dzieła jest powieść satyryczna gloryfikująca sceptycyzm pt. *Poglądy księdza Hieronima Coignarda* (1893), którego bohaterem jest niewierzący ksiądz-hedonista.

Pisał w tym czasie również nowele, z których najbardziej znaną jest *Prokurator Judei* (1892).

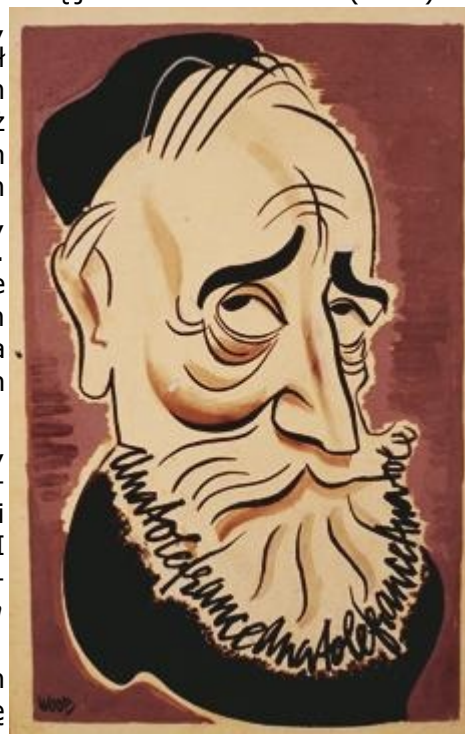
Duży wpływ na jego twórczość miała sprawa Dreyfusa, która trawiła Francję w ostatniej dekadzie XIX w. Dreyfus był oficerem francuskim żydowskiego pochodzenia, pomówionym o szpiegowanie na rzecz Niemiec, z którymi Francja wciąż pozostawała w bardzo napiętych stosunkach. Został on sądownie skazany na zesłanie na podstawie fałszywych dowodów. Uniewinniono go dopiero po kilkuletnich bojach, które całą Francję rozdarły na dwa nienawidzące się obozy. W tle całej tej sprawy był oczywiście antysemityzm, ale także klerykalizm. Antysemityzm wzmógł się po bankructwie Union Générale, instytucji finansowej powiązanej z Kościołem, która zamierzała wyrugować finansjerę znajdującą się w rękach francuskich Żydów.

France był w pierwszym szeregu obrońców Dreyfusa, a skandal ten uwrażliwił go na problematykę społeczno-polityczną, czego efektem było m.in. krytyczne ujęcie Rewolucji Francuskiej (*Bogowie łakną krwi*), satyryczna historia III Republiki (*Historia współczesna*, 1896-1901) czy alegoryczno-karykaturalna historia Francji - państwa pingwińskiego (*Wyspa Pingwinów*).

O ile więc zaczynał publikować w pismach konserwatywnych i liberalnych, o tyle z czasem stał się czołowym francuskim intelektualistą lewicowym. Często przyjmuje się, że sprawa Dreyfusa rozdzieliła jego twórczość na dwa różne okresy.

Jednym z najważniejszych skutków sprawy Dreyfusa był konsekwentny rozdział kościoła i państwa oraz francuska *laïcité* ucieleśniona w ustawie z 1905 r. Tuż przed uchwaleniem ustawy France wydaje *Kościół i Rzeczpospolitą*.

Dziesięć lat później pisze antyreligijną powiastkę filozoficzną *Bunt aniołów*, w której zrewoltowani przeciw wszechwładzy Boga aniołowie zstępują na ziemię i planują wielką wojnę. Dzieło bodaj najbardziej wolteriańskie z jego repertuaru. Główną myślą dzieła jest wniosek, że wszystko co najwartościowsze w naszej kulturze było zawsze efektem buntującego się ducha ludzkiego, który porzucił naiwną wiarę w opiekę lub samodzielną jakiegoś nadrzędnego ducha

niebieskiego. Dopiero skonfrontowanie się z brutalnymi siłami natury pozwala nam realnie poprawiać nasz los na ziemi. Konkluzja ta zarazem streszcza światopogląd samego France'a.

W ostatnich latach swojego życia oddał się głównie publicystyce. Między innymi, wielokrotnie występował przeciwko rzeziom Ormian w imperium tureckim i głosił poglądy pacyfistyczne.

W roku 1896 przyjęty został w poczet członków Akademii Francuskiej. Został uhonorowany literacką Nagrodą Nobla za rok 1921. Według uzasadnienia komisji noblowskiej, otrzymał ją za „błyskotliwe osiągnięcia literackie wyróżniające się wykwintnością stylu, głębokim humanizmem i prawdziwie galijskim temperamentem”. Jeden z członków jury, Erik Axel Karlfeldt, okrzyknął go ostatnim wielkim klasykiem naszych czasów, a być może nawet ostatnim Europejczykiem. Dekretem Świętego Oficjum z 31 maja 1922 r. wszystkie jego dzieła umieszczone zostały na Indeksie Ksiąg Zakazanych, pod zarzutem: antyklerykalizmu, krytyki porządku społecznego, wolterianizmu i sceptycyzmu.

Po śmierci urządzono mu państwowy pogrzeb, a w rok po jego śmierci zaczęło się ukazywać wydanie zbiorowe jego dzieł.

Powszechnie jest uznany za jednego z mistrzów francuskiej prozy. Przez Josepha Conrada nazwany „księciem prozy”. Humanizm France'a wywarł wpływ na takich pisarzy jak: Marcel Proust, Tomasz Mann, Aldous Huxley, Jean Paul Sartre czy André Gide.

Jak pisał o nim Dushan Bresky:

„Dla France'a cierpienie i ból są nierozłączne z radością. Głęboko przeświadczony o nieuchronności ludzkiego losu, France nie oskarża życia i jego niewidzialnego Architekta z egotycznym patosem, jak to czynili niektórzy romantycy, z bolesnym nihilizmem Pirandella, z nieprzejednaną goryczą Cocteau czy też ze stoicką powagą Camusa. Nie oskarża go wcale, gdyż przypatruje się złym i dobrym stronom Stworzenia z czułą melancholią i z pełnym rezygnacji uśmiechem. Kocha życie za radość i cierpienie, za jego urok i smutne piękno, którego poszukuje i które udaje mu się w nim odnaleźć. Wydaje się w tym France podobny Mozartowi, kiedy komponował swoją symfonię koncertującą — płacze i śmieje się obserwując różnorodność życia i jego nieuchronny koniec.”

Inny jego biograf, prof. Tadeusz Grabowski, tak o nim pisał w 1904:

„W talencie jego jest dowcip, ale i afekt szczerzy i nieklamany, złośliwość, ale i sympatia, zamiłowanie rzeczy intelektualnych, ale i dar niepośledni obserwacji. Jego rodzaj umysłu jest delikatnym epikureizmem, który wydobywa ze wszystkiego piękno i rozkosz. Myśli więcej, niż widzi, i tłumaczy treść swych myśli tak oryginalnie, że sama materializacja tej myśli czaruje swym artyzmem. France jest artystą i ma inteligencję bardzo bogatą, jasną i wchłaniającą wszelkie idee z łatwością. Nikt, tak jak on, nie umie wyrażać się krótko, a zostawiać wrażenie długie i piękne.”

Wszystkie najważniejsze dzieła France'a przełożone zostały na język polski. Zaliczają się też do najczęściej wydawanych polskich tłumaczeń (każda prawie książka miała dotąd po kilka wydań). W Polsce France był wydawany nieprzerwanie od początku XX w., obficie w okresie II RP i PRL. Po 1989 r. kolejne wydania genialnej prozy France'a zamarły. Lista lektur wypchana jest księżmi, na czele z grafomańskimi elukubracjami Karola Wojtyły i Stefana Wyszyńskiego. Proza Noblisty-sceptyka jest wprawdzie genialna, ale zaiste nie da się po niej traktować poważnie wynurzeń naszych literatów w sutannach.

Najważniejsze dzieła:

1. Jokasta (1879, wyd. pol. 1968)
2. **Zbrodnia Sylwestra Bonnard** (1881, wyd. pol. 1922, 1931, 1949, 1959, 1983, 1996, 2005)
3. Les Désirs de Jean Servien (1882)
4. Zazulka (1883, wyd. pol. 1915, 1981, 1983, 2002)
5. Pamiętnik mego przyjaciela (1885, wyd. pol. 1911, 1935, 1949)
6. Nasze dzieci. Opowieści z miasta i ze wsi (1887, wyd. pol. 1922)
7. Na kwiaty: książeczka dla dzieci (wyd. pol. 1907)
8. Balthasar (1889), na język polski przetłumaczono opowiadanie Laeta Aecilia
9. **Tais** (1890, wyd. pol. 1906, 1922, 1923, 1925, 1927, 1931)
10. Kuglarz Najświętszej Pani i inne nowelki (1892, wyd. pol. 1923)
11. **Gospoda pod Królową Gęsią Nóżką** (1892, wyd. pol. 1904, 1923, 1931, 1950, 1966, 1975, 2006)
12. Gospoda pod Królową Gęsią Nóżką: życie i czyny księdza Hieronima Coingarda (wyd. pol. 1924)
13. **Poglądy księdza Hieronima Coignarda** (1893, wyd. pol. 1922, 1958, 1966)
14. Czerwona lilia (1894, wyd. pol. 1921, 1960)
15. Ogród Epikura (1895, wyd. pol. 1922)
16. Le Puits de Sainte Claire (1895), na język polski przetłumaczono jedynie opowiadanie Święty satyr (1922) oraz Tajemnica krwi (1923)
17. **Historia współczesna** (wyd. pol. 1956):
  - **W cieniu więzów** (1897, wyd. pol. 1909, 1923, 1931, 1949)
  - **Manekin trzciny** (1897, wyd. pol. 1909, 1910, 1931, 1949)
  - **Pierścień z ametystem** (1899, wyd. pol. 1910, 1923, 1932, 1949)
  - **Pan Bergeret w Paryżu** (1901, wyd. pol. 1950)
18. **Crainquebille** (1901, wyd. pol. 1923, 1972, 1975)
19. Clio (1900, wyd. pol. 1901)
20. Nieskazitelni sędziowie i inne opowieści (1902, wyd. pol. 1950)
21. Opinions sociales (1902)
22. Historia komiczna (1903, wyd. pol. 1904, 1922, 1962, 1993)
23. Śpiewak z Kyme (wyd. pol. 1905)
24. Le Parti noir (1904)

25. Kościół i Rzeczpospolita (1904, wyd. pol. 1907, 1911, 1959)
26. Wybór pism (wyd. pol. 1904)
27. Na białym kamieniu (1905, wyd. pol. 1905, 1955)
28. Nowele (wyd. pol. 1905)
29. Pisma krytyczne (wyd. pol. 1907)
30. **Wyspa pingwinów** (1908, wyd. pol. 1909, 1923, 1931, 1987)
31. Powiastki Kuby Kręcirożna (1908, wyd. pol. 1926)
32. Komedia o człowieku który zaślubił niemowę (1908, wyd. pol. 1912, 1922)
33. Siedem żon Sinobrodego, tudzież inne opowiesci cudowne (1909, wyd. pol. 1922)
34. **Bogowie łakną krwi** (1912, wyd. pol. 1912, 1923, 1931, 1959, 1985)
35. **Bunt aniołów** (1914, wyd. pol. 1918, 1922, 1986)
36. Wiosna życia: powieść (wyd. pol. 1923)
37. Piotruś (1918, wyd. pol. 1920)
38. La Vie en fleur (1922)
39. Ironie (wyd. pol. 1925)

Mariusz Agnosiewicz

Redaktor naczelny Racjonalisty, założyciel PSR. Kontakt online ([GG](#), [Skype](#))

[Profil użytkownika Mariusz Agnosiewicz](#)

[Strona www autora](#)

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 11-09-2009 Ostatnia zmiana: 12-09-2009)

[Oryginał.](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,6781) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,6781>)

Contents Copyright © 2000-2009 Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2009 Michał Przech

Autorem portalu Racjonalista.pl jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.
Właścicielami portalu są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tego portalu i jakiegokolwiek jego części.

Wszystkie strony tego portalu, wliczając w to strukturę katalogów, skrypty oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tego portalu oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tego portalu i nie korzystać z jego zasobów.

Informacje zawarte na tym portalu przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów portalu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na portalu. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych portalu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl